

Освіта і культура

УДК 738(477.53)»1884/1899»

Л. М. Овчаренко

ОПІШНЯНСЬКА ЗРАЗКОВА ГОНЧАРНА НАВЧАЛЬНА МАЙСТЕРНЯ У 1894–1899 РОКАХ

З'ясовано обставини, які передували заснуванню в Опішному першої в Лівобережній Україні зразкової гончарної навчальної майстерні. Визначено основні завдання і напрями діяльності навчального закладу. Встановлено, що майстернею було проведено успішні дослідження глини та численні експерименти з пошуку нових рецептів для приготування ангобів, полив, формувальної маси. У числі причин закриття гончарної майстерні названо перевагу виробничої функції над навчальною, надмірне захоплення експериментальною діяльністю, запровадження виробництва, невластивого для кустарного виробництва фаянсового посуду, відсутність фахового керівника, здатного поєднати свої знання й пропонувані нововведення із навчальним процесом та місцевими умовами гончарного виробництва. Зроблено висновки про те, що гончарна майстерня спонукала майстрів запровадити в своєму домашньому виробництві деякі технологічні нововведення, суттєво вплинула на якість та асортиментний склад їхньої глиняної продукції, заклала в опішнянське гончарство основи для формування нового художнього стилю в оздобленні глиняних виробів.

Ключові слова: Опішнянська зразкова гончарна навчальна майстерня, гончар, гончарство, Полтавське губернське земство, учні, глина, ангоби, полива, І. Зарецький.

Автором єдиної досі монографії про гончарство Опішного кінця XIX століття є І. Зарецький, який подав відомості про діяльність Опішнянської зразкової гончарної навчальної майстерні [9, с. 117]. Окремі питання функціонування цього закладу частково висвітлено у дисертаціях Ю. Лащука [12] та О. Клименко [10]. Про Опішнянську гончарну навчальну майстерню згадано у роботі О. Пошивайла [23, с. 181]. У праці Р. Шмагала теж згадано про діяльність гончарного навчального закладу, але автор помилково вказав рік відкриття гончарної майстерні в Олешні (1885 рік) роком відкриття земської майстерні в Опішному [29, с. 119-120]. Єдиним досі найбільш ґрунтовним дослідженням діяльності Опішнянської зразкової гончарної навчальної майстерні Полтавського губернського земства є праця О. Пошивайла, яка побачила світ 1989 року [22]. У статті О. Щербань проаналізовано основні етапи становлення гончарного навчального закладу [30].

Метою цієї наукової студії є з'ясування передумов відкриття, основних напрямів діяльності, причин закриття та значення першої на Лівобережжі України зразкової гончарної навчальної майстерні.

Остання чверть XIX століття позначилася прискореним розвитком фабрично-заводського виробництва фаянсового й порцелянового посуду. Гончарям усе складніше було конкурувати з цією продукцією, заняття промислом ставало

невигідним. Наприкінці століття в українському гончарстві почали проявлятися ознаки кризи. Із числа заходів, які Полтавське губернське земство застосовувало для підтримки кустарного промислу, чільне місце посіло відкриття гончарних навчальних закладів. За задумом земських діячів, навчальна майстерня повинна була підтримати кустаря, дати йому кращий заробіток і цим стримати від необхідності поспішати у виготовленні глиняних виробів, сприяти збереженню в роботах спадкової художньої творчості [15, с. 7]. Для відкриття першого на території Лівобережжя України гончарного навчального закладу губернське земство вибрало Опішне – «Коринф і Афіни української народної кераміки», метрополію гончарного виробництва всієї губернії, «столицю» гончарства [7, с. 109-110; 19, с. 13]. Вироби тамтешніх гончарів вирізнялися різноманіттям, красою, міцністю [27, с. 25] та для реалізації розвозилися до берегів Чорного моря. В асортименті виробів опішнянських гончарів були різних розмірів горщики й глечики, миски, кружки, горщики для квітів, вази, куришки, чашки, попільниці з зображенням звірів [14, с. 181-182]. Технічні й художні характеристики цих виробів ставили його на кілька порядків вище від виробів, виготовлених в інших гончарних осередках. У 1893 році в Опішному налічувалося 429 гончарів [11, с. 27]. Майстерність декого з них заслуговувала найвищих винагород [9, с. 101]. П. Солонина, який 1895 року приїхав до Опішного за досвідом у справі організації гончарного навчального закладу, стверджував: «в полтавських горщиках, а особливо мисках та тарелях, багато свого, оригінального, чисто малоросійського – як у формі посуду, так і в його оздобленні – багато смаку й вишуканості; деякі речі прямо-таки вражають нас правильністю і оригінальністю форми, надзвичайною чистотою свого оздоблення, різноманіттям і самобутністю рисунку та чисто художнім розташуванням фарб на поливі» [26, с. 39]. Водночас кризові явища вже почали проявлятися і в гончарстві Опішного. Значна кількість майстрів виготовляла малоцінні вироби грубих форм й орнаменту, мали технічно відстале виробництво [4, с. 31]. Таким чином, маючи потужне етнічне коріння, опішнянське гончарство мало всі перспективи для подальшого розвитку, але для цього потрібна була підтримка з боку державних відомств та установ.

Заслухавши доповідь губернської управи «Про потреби гончарної справи в Полтавській губернії», губернські збори 1893 року ухвалили рішення влаштувати в Опішному «зразкову гончарну майстерню, яка могла б ознайомити гончарів із властивостями місцевих глин, способами їх обробки, із приготуванням з них різних виробів» [4, с. 31]. Улаштування цього закладу було доручено І. Зарецькому, який 1893 року здійснив комплексне дослідження опішнянського гончарства (технологію, асортимент, умови побутування промислу). Археолог І. Зарецький був чи не єдиним фахівцем, найбільш обізнаним із опішнянським гончарством. Земство поставило вимогу, щоб він на практиці оволодів усіма прийомами гончарного виробництва, став майстром, у якому гончарі бачили б рівного їм у ремеслі побратима [26, с. 39-40]. На потреби навчальної майстерні губернське земство виділило 2500 руб. [4, с. 50], а Зінківське повітове – надало ділянку землі. 8 червня 1894 року розпочалося будівництво майстерні, восени – відбулося її відкриття. Свою діяльність Опішнянська зразкова гончарна навчальна майстерня Полтавського губернського земства зосередила на таких напрямках: 1) улаштування й обладнання майстерні; 2) дослідження місцевого гончарного матеріалу; 3) виготовлення гончарних виробів [4, с. 32-34]. Будівля знаходилася в

центрі містечка. Зберігся її опис [26, с. 47-48]. Гончарня мала спеціальне навчальне обладнання: гончарні круги (7 шт.), жорна для розмелювання маси, велику кількість полиць для сирого посуду, простий горен, піч для випарювання глини і випалювання алебастру, невелику піч для приготування поливи й проведення проб. Планувалося спорудження лабораторії та житла для завідувача.

Метою земської гончарної майстерні було навчання гончарів удосконаленням прийомам обробки глини, приготування й оздоблення глиняних виробів шляхом шкільної підготовки в Миргородській художньо-промисловій школі імені Миколи Гоголя та наочного навчання в зразковій гончарній майстерні в Опішному. Досягнувши певних результатів в одній місцевості, майстерня мала змінювати місце свого перебування й продовжувати навчальну функцію. Пересувна майстерня повинна була «вивести гончарний промисел із стану рутини і застою, пожвавлюючи його сильні економічні інтереси» [26, с. 50]. Згідно з правилами, якими майстерня керувалася у своїй діяльності: викладання повинно було мати суто практичний характер і спрямовуватися на повідомлення вдосконалених прийомів роботи, ознайомлення з поліпшеними знаряддями виробництва; до викладання в майстерні мусили запрошувати лише майстри-фахівці; завідувачем міг бути тільки спеціаліст-кераміст; загальне керівництво діяльністю здійснювало губернське земство; навчання декларувалося безкоштовним; окрім постійних учнів, майстерня ознайомлювала з удосконаленнями гончарного виробництва; учні отримували від майстерні щомісячну матеріальну допомогу і це було потужним стимулюючим до навчання у майстерні фактором [8, с. 121; 26, с. 49]. Учнями могли бути і діти, і дорослі. Після повного курсу однорічного навчання видавали свідоцтво [26, с. 50]. 1894 року в майстерні працювали завідувач І. Зарецький, майстер (?) Жадін, цегляр і сторож Д. Шульга, стипендіат Лохвицького земства (?) Гончаренко [4, с. 48]. Уже в листопаді 1894 року майстра Жадіна було звільнено, бо його знань було не достатньо для того, щоб підібрати поливу до невідомих йому опішненських глин, а за надані кустарям поради він брав гроші. У травні до майстерні прибув живописець і гравіювальник Волгін, із серпня 1895 до березня 1896 року в майстерні працював майстер Куликов [4, с. 44]. Для виконання певних робіт наймали мешканців Опішного.

Завідувач зараховував учнів, розподіляв роботу та розпоряджався коштами, організовував придбання матеріалів, здійснював оцінювання набутих учнями навичок. Майстерня безкоштовно надавала роз'яснення щодо виготовлених глиняних виробів, які переходили у розпорядження губернського земства, а кошти від їхнього продажу використовували для розширення діяльності Опішнянської майстерні, виділення допомоги її учням чи для влаштування гончарної майстерні в іншій місцевості губернії [26, с. 49]. Складні технічні вдосконалення гончарного виробництва пояснювали у простій і зрозумілій гончарям формі, зразками слугували гончарні вироби різного ступеня складності [4, с. 35].

У перші роки діяльності гончарною майстернею було проведено дослідження місцевих глин і численні експерименти, пов'язані з приготуванням полив та ангобів. Кінцевим результатом досліджень повинно було стати чітке визначення – якого роду вироби найповніше відповідали тій чи іншій глині, якими способами обробляти глину і якою поливою склити. Увагу земців привернула фаянсова й вогнетривка глини. На їхню думку, фаянсова маса була ідеальним матеріалом для навчання, бо давала змогу застосовувати до неї всі прийоми гончарного

виробництва; характеризувалася пластичністю, еластичністю; була невибагливою при випалюванні; до неї легше добиралися поливи й ангоби. Майстернею було розроблено декілька фаянсових та напівфаянсових мас для виготовлення виробів різного призначення [4, с. 38]. Проте керівництво майстерні не врахувало, що фаянсові чи порцелянові вироби не могли бути предметом кустарного виробництва [22, с. 14]. Зі звіту П. Солонини довідуємося, що стипендіат Лохвицького повіту вчився у майстерні виготовляти фаянсовий посуд (чашечки і блюдця) [26, с. 48-49]. Успішними виявилися пошуки рецептів ангобів, прозорої та кольорової полив [17, с. 41-43, 49], експерименти із вогнетривкою глиною мали результатом цеглу, що за якістю прирівнювалася до продукції цегельного заводу Бергенгейма (Харків). Якісну черепицю вдалося виготовити із червоної глини. Проведені дослідження довели придатність місцевих глин для приготування: 1) кам'янкової маси (її характеристики наближені до порцелянкової маси); 2) веджувтівської маси, придатної для виготовлення дорогих декоративних речей. На прохання заводу Бергенгейма експедиційним методом у Миргородському повіті було виявлено глини схожі із богемськими, а на околицях Опішного виявлено пісок, який міг би замінити кварц (що виписувався із Москви), і глухівську глину [4, с. 38-42].

Приготування виробів розпочали, не завершивши тривалі експерименти, бо їх виготовлення служило найкращим способом перевірки результатів вивчення місцевого матеріалу й утвердження престижу закладу [4, с. 42-43]. І. Зарецьким було запроваджено низку вдосконалень, які поступово могли бути запозиченими кустарями для застосування у власному виробництві [4, с. 35-36].

Щодо здійснення земською гончарною майстернею освітньої функції відомо таке: у перший рік діяльності в ній навчалися 10 учнів [17, с. 43-44]. Вони формували вироби з гіпсу, відливали їх з фаянсової маси у формах та обточували [20, с. 20-22; 26, с. 48-49], самостійно виготовляли капи (моделі для відливання виробів), за допомогою яких виробляли різні складові сервізів. За три місяці 1896 року їх виготовили близько 1000 штук [18, с. 36-38]. Було випалено 5 горнів напівфаянсового посуду, але результати випалів виявилися не дуже втішними й дали підстави стверджувати, що діяльність гончарні ще не перебувала на належному рівні [4, с. 42-43]. Основною причиною невдач було горно, яке за конструкцією повторювало кустарне і не давало можливості утримувати температуру, необхідну для випалювання фаянсового посуду.

Місцеві гончарі ставилися до діяльності гончарної майстерні неоднозначно. Одні виявили неабияку зацікавленість, інколи місяцями старанно її відвідуючи, опановували окремі вдосконалень майстерні. Найбільший інтерес викликали: відливання гіпсових форм, застосування яких могло зробити хлопчика 13-14 років помічником кустаря; вдосконалений полегшеної конструкції гончарний круг, який дав можливість кустарю гончарювати, сидячи до вікна обличчям (раніше, щоб розкрутити важкого круга він повинен був вператися спиною в стіну); різці для обточування готових гончарних виробів; застосування сурику в виготовленні полив замість шкідливого свинцю; виготовлення вогнетривкої шамотної цегли [4, с. 44-47]. Однак більшість кустарів ставилися до нововведень дуже обережно і стримано, бо не вбачали в них ніякої користі для свого виробництва або вважали, що вдосконалень спричинять додаткове оподаткування з боку держави чи зроблять їхню продукцію менш конкурентоспроможною, тому

вдосконалення у власному гончарному виробництві вони тримали у таємниці. Були й такі гончарі, які ставилися до майстерні з іронією. Гончарі не поспішали віддавати своїх дітей на навчання до гончарної майстерні: «Якби нашому брату капітал, дак воно б можна віддати, а без капіталу нічого не зробиш, хоч і будеш багато чого знати» [26, с. 53].

У цілому діяльність земської гончарної майстерні впродовж перших років, як уже зазначалося, була спрямована більше на підготовчі та експериментальні роботи, ніж на навчання кустарів. Земство припустилося помилки, вважаючи, що майстерня повинна бути перш за все промисловою, а вже потім навчальною. Не ставши навчальним закладом, гончарня набула ознак промислового підприємства, поставила собі за мету виготовлення невідомого в цій місцевості фаянсового посуду. Запроваджуючи новий вид виробництва, гончарний заклад ризикував підірвати довіру до земської майстерні з боку місцевих гончарів. Факторів ризику було кілька: незначна чисельність учнів, конкуренція із заводами Кузнєцова, відсутність необхідних матеріалів та оборотних коштів [26, с.51-52].

Хоча серед виробів гончарної майстерні були посуд і предмети господарського призначення, захоплення її керівників фабрично-заводською продукцією все більше давалося взнаки. До цього їх заохочували настанови Миргородської художньо-промислової школи імені Миколи Гоголя (далі – МХПШ), яка прагнула перетворити Опішнянську гончарну майстерню у свій структурний підрозділ, що допомагав би заробляти гроші на виконанні замовлень. З цією метою було придбано локомотив і виписано жорна із Франції [22, с. 14-15]. З вересня 1896 року роботою гончарної майстерні керував колишній працівник фаянсової фабрики М. Кузнєцова в Будах В. Маркін. За цей час привізний глиняний компонент у фаянсовій масі було замінено на місцевий, замість крейди почали додавати пісок. Експерименти з формувальною масою були успішними, віднайдене оптимальне співвідношення її складових частин дало можливість виготовляти якісні вироби. Наприкінці року було успішно випалено одне горно посуду [28, с. 36-37]. Так само успішним виявився експеримент з виготовлення виробів з відмуленої глини [3, с. 36-37; 28, с. 36-38].

Значні капіталовкладення в майстерню (5000 руб. за два роки) і в той же час відсутність придатної для продажу продукції (отримали 38 руб. прибутків) були головною причиною приїзду ревізійної комісії Полтавського губернського земства на початку 1896 року [17, с. 50; 24, с. 120-121]. Борги навчальної майстерні зростали. 1897 року рішенням губернських зборів гончарну майстерню в Опішному було передано МХПШ на правах філіального відділення. Безпосереднім її керівником став директор МХПШ С. Масленников та Рада школи. Вони спрямували діяльність майстерні на практичне пристосування до ринкових умов, залучили до майстерні значний контингент місцевих кустарів, яких зацікавила комерційна сторона справи [3, с. 34]. Гвинтовий черепичний прес Опішнянської майстерні за вимогою С. Масленникова було відправлено до Миргорода. Гончарна майстерня в Опішному перетворилася на місце заробляння МХПШ та кількох опішнянських майстрів. Керівництво МХПШ намагалося перетворити навчальну майстерню в Опішному в невелику фабрику, на якій виготовляли продукцію, характерну для фабрично-заводського виробництва [22, с. 14]. Роботою в майстерні керував майстер, який давав кустарям пояснення як у майстерні, так і вдома; вказував на питання приготування глиняної маси,

відливання форм, ліплення, поливання і випалювання виробів. Особливо кустарів цікавило виготовлення гіпсових форм за їхніми моделями чи за зразками, надісланими з МХПШ, та приготування кольорових полив. Гончарі, що виявляли бажання опанувати якийсь процес гончарного виробництва безпосередньо під керівництвом майстра, допускалися в майстерню безкоштовно. Результатом такої співпраці стало поліпшення якості виробів окремих кустарів [3, с. 35]. При гончарні постійно перебували два робітники: один виготовляв капсулі; другий – гіпсові форми; всі інші – наймалися лише на період виконання певної роботи. У розмелювальному відділенні працювали машиніст та кілька робітників, які постійно виготовляли фаянсові маси, поливу, «відмучували» червону глину [3, с. 35].

Експерименти із місцевими глинами тривали: шукали нові рецепти формувальної маси, полив, з'ясовували їхню придатність у виготовленні тих чи інших виробів. Навчання учнів, як і раніше, відводили другорядну роль. Налагодженню дружніх зв'язків із місцевими кустарями сприяло те, що з липня 1898 року майстерня здійснювала продаж та надавала в кредит необхідні для «осучасненого» гончарного виробництва обладнання й матеріали; сприяла збуту виробів опішнянських гончарів і забезпечувала їх замовленнями [2, с. 31-32].

У виконанні замовлень брали участь як кустарі, так і учні. Проте комерційна діяльність не розв'язувала фінансових проблем майстерні, тому її керівництво припинило виплату грошової допомоги учням, а це, своєю чергою, спричинило їхню плінність. За найкоротший термін вони прагнули опанувати мінімумом виробничих прийомів та залишали майстерню. 1896 року через навчання в земській майстерні пройшло 30 чоловік [6]. 1897 року в ній рахувалося всього два чоловіки, 1898 року – від чотирьох до шести [18, с. 31], а 1899 року в майстерні навчалось дев'ять учнів і працювало два робітники. Така кількість була зумовлена виготовленням кахель на замовлення [30, с. 403].

Завдяки вказаним заходам чітко окреслився суто комерційний характер гончарної майстерні в Опішному, тим часом популярність і фінансові потужності МХПШ зростали. У 1898 році Зіньківське повітове земство асигнувало 50 руб. на відрядження дорослих гончарів до цієї школи [1, с. 67]. Для виконання замовлень, які отримувала Опішнянська земська гончарна майстерня, було розширено її технічні потужності: збудовано муфель і піч для приготування полив, встановлено 15 нових гончарних кругів, розпочато ремонт старого приміщення [3, с. 36-37].

Однак однобокості діяльності Опішнянської майстерні, неправильний вибір характеру демонстрованої продукції показали неспроможність майстерні суттєво вплинути на місцеве гончарство [13, с. 126]. У грудні 1899 року відбулося засідання губернських земських зборів, на якому було прийнято рішення про закриття майстерні [3, с. 37]. Причиною такого кроку стала збитковість майстерні та відсутність її функціонування як гончарного навчального закладу [22, с. 16]. Витрати на утримання майстерні в 1899 році становили 4678 руб. 15 коп. Також майстерня мала 11454 руб. 22 коп. боргів. Їй були винні 371 руб. 58 коп. Усе майно майстерні на 1 січня 1900 року оцінювалося в 14254 руб. 83 коп. [3, с. 38]. Діяльність розмелювального відділення теж не виправдала затрачених на нього коштів, бо кустарі віддавали перевагу матеріалам із крамниці, де вони були дешевшими, більшість матеріалів відпускалася гончарям у борг [21, с. 56]. Згідно з доповіддю ревізійної комісії (1899 року), Опішнянська земська гончарна

навчальна майстерня не мала ніяких ознак навчального закладу, бо учнів у ній фактично не було. Кустарі відвідували гончарню менше – з навчальною метою, бо вдома вони виготовляли переважно гончарний посуд, а в майстерні давали поради з виробництва в основному фаянсових речей, більше – з метою заробити на виготовленні замовлень. Тож земська гончарна майстерня швидше нагадувала завод, аніж гончарний навчальний заклад [21, с. 58].

Місцеві кустарі з цікавістю ставилися до діяльності навчальної майстерні, спостерігаючи за технологічними новинками, дослухаючись до вказівок майстрів. Дехто з них почав виготовляти кахлі, труби, шамотну цеглу [18, с. 31]. Багато гончарів купували в майстерні мелений пісок, глину, формувальну масу, сурик, свинець тощо; брали зразки нових форм гончарних виробів. Були гончарі, які навчилися в земській майстерні формувати глиняні вироби в гіпсових формах. Деякі запрошували майстрів із майстерні оглянути їхні вироби вдома, дати поради щодо їхнього поліпшення [28, с. 41].

Оскільки навчальна діяльність майстерні мали другорядний характер, учнів було дуже мало, а тих, хто закінчив курс навчання, – ще менше. Відомості про випускників Опішнянської зразкової гончарної навчальної майстерні мізерні й розпорошені. Відомо, що із шести випускників 1898 року двоє працювали на порцеляновій фабриці в Москві, четверо залишилися в місцевих кустарних майстернях [18, с. 33]. Підготовку в земській майстерні отримали відомі опішнянські гончарі І. Гладиревський, Ф. Чирвенко, Ю. Різник, В. Поросний та інші. Їхні роботи та вироби учнів Опішнянської зразкової гончарної майстерні були широко представлені на Всесвітній виставці у Парижі (1900 рік) [22, с. 16-17]. Саме ці майстри отримували численні винагороди на різного рівня виставках [26, с. 44-46; 9, с. 117; 5, с. 160].

Щодо подальшої діяльності гончарної навчальної майстерні ревізійною комісією було прийнято рішення: «Опішнянську майстерню зі всім інвентарем передати на загальних підставах у відання Зіньківського повітового земства; на випадок відмови останнього, майстерню закрити, а весь інвентар її передати іншому повітовому земству, яке побажало б відкрити в себе гончарню майстерню» [1, с. 60; 31, с. 48-49]. Ураховуючи висновки ревізійної комісії, губернські збори постановили: 1) надати Зіньківському повітовому земству субсидію на утримання Опішнянської майстерні; 2) питання включення для кошторису 7918 руб. 65 коп. на покриття витрат, здійснених із оборотного капіталу на дану майстерню, було відкладено до ліквідації майстерні [1, с. 60]. Зіньківське земство могло отримати і заплановані для майстерні губернським земством 2500 руб. на 1900 рік, бо такі кошти до повітового бюджету не було закладено [21, с. 216-217]. Зауважимо, що таке рішення було прийняте після тривалих дебатів, під час яких голоси розділилися: одні вважали, що заклад не виправдав сподівань і його потрібно ліквідувати, інші були схильними до того, що майстерня мала існувати, доки не досягне поставленої мети, необхідно лише усунути причини інертності. На думку земських діячів, таких причин було кілька й основною помилкою було призначення на посаду завідувача не фахівця з гончарного виробництва, а археолога, який захопився хімічними експериментами, «зробив багато давно відкритих відкриттів, але толку не було ніякого» [21, с. 57].

Доленосні для Опішнянської земської гончарної навчальної майстерні земські збори 1899 року проходили бурхливо: одні учасники закликали здешевити

поширювані для гончарного виробництва матеріали; інші – пропонували зачекати, оскільки сподівалися на позитивний вплив з боку МХПШ на діяльність навчального закладу в Опішному; треті, навпаки, сумнівалися в результативності такого підпорядкування, адже сама школа мала промислово-заводський характер; а четверті, окрім забезпечення місцевих кустарів додатковими заробітками, вбачали позитив у тому, що їх залучали і привчали до виготовлення глиняних виробів, якість яких була кращою за відповідні англійські товари.

Зіньківське земство, яке було найбільш бідним і найоподаткованішим в губернії, не хотіло брати на своє утримання майстерню, «об яку губернське земство зламало ногу» [21, с. 61-62]. Рішення було проголосоване не на користь майстерні. На цей рахунок існувало кілька думок. Зіньківське повітове земство було переконане, що закриття Опішнянської майстерні відбулося «виключно через те, що земство не мало керівної ідеї, не знало, як спрямувати справу, в якій формі виявити свою допомогу» [16, с. 81]. Дослідник гончарного промислу, професор О. Соколов уважав, що майстерня закрита «...із незовсім зрозумілих причин, основним чином, очевидно, внаслідок недовірливого ставлення земства до нової справи» [25, с. 51]. Насправді, одними з основних недоліків у діяльності більшості гончарних навчальних майстерень України була відсутність керівника, всебічно знайомого із гончарним виробництвом і здатного здійснювати самостійне керівництво навчальною діяльністю, хибні пріоритети у діяльності. Майстерню в Опішному було закрито через відсутність досвідченого, вмілого технолога, який зумів би організувати її навчальну діяльність і пристосував би свої знання до місцевих умов [27, с. 26]. Помилковим було й пропагування виготовлення виробів, невластивих народному гончарству: «Заповзявшись покращенням кустарного гончарства... не варто захоплюватися невиконуваними пропозиціями, а обмежитися межами можливого... ні фаянсовий, ні тим більше порцеляновий посуд не можуть бути предметом кустарного виробництва, тому що не по коштах кустарів» [26, с. 52]. Хоча в Опішному вже були гончарі, які влаштували свої майстерні по-новому і випускали «оновлені» глиняні речі, а для бажаючих відкрити такі майстерні пропонувалося надання промислових кредитів, все-таки їхня частка у загалі гончарів була мізерною. Більшість майстрів залишалась осторонь від удосконалень, які популяризувала гончарна майстерня й продовжували виготовляти звичний для них посуд у традиційній обстановці.

Опішнянська зразкова гончарна навчальна майстерня була першим на території Лівобережної України земським гончарним навчальним закладом, метою якого була допомога гончарям, поліпшення технічної сторони їхнього виробництва, підняття художності глиняних виробів, сприяння розширенню асортименту гончарської продукції. У земській гончарні успішно було проведено численні дослідження місцевих і привізних глин, винайдено рецепти ангобів, полив та склад фаянсової маси, здійснювалося постачання гончарів необхідною сировиною, проте Полтавське губернське земство припустилося помилки, орієнтуючи гончарів на виготовлення фаянсових виробів, оскільки в умовах кустарного промислу організувати таке виробництво було неможливо. Не ставши гончарним навчальним закладом, майстерня набула ознак промислового підприємства, яке було далеким від потреб гончарів. Але навіть за п'ять років своєї діяльності Опішнянська зразкова гончарна навчальна майстерня спонукала частину опішнянських майстрів запровадити в своєму домашньому виробництві

деякі технологічні нововведення, які суттєво вплинули на якість та асортиментний склад їхньої глиняної продукції. Саме в цей період зусиллями Полтавського губернського земства в опішнянське гончарство було закладено основи для формування нового художнього стилю в оздобленні глиняних виробів [22, с. 31].

Список використаних джерел

1. Главные экономические мероприятия Полтавского земства в 1898 и 1899 гг. в связи с экономической его деятельностью за все время существования земства // Статистический ежегодник Полтавского Губернского Земства. – Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1901. – Год пятый. – С. 11-70.
2. Гончарная мастерская в м. Опoшне // Отчёт о деятельности Полтавской Губернской Земской Управы за 1898 год. – Полтава: Типо-литография И. Л. Фришберга, 1899. – Вып.1. – С. 31-33.
3. Гончарная мастерская в м. Опoшне // Отчёт о деятельности Полтавской Губернской Земской Управы за 1899 год. – Полтава: Типо-литография Л. Т. Фришберга, 1900. – С. 34-38.
4. Гончарная мастерская Полтавского губернского земства в м. Опoшне Зеньковского уезда // Образцовые мастерские Полтавского губернского земства / Приложение к отчёту Полтавской Губернской Земской Управы за 1895 год. – Полтава: Тип. Л. Фришберга, 1896. – С. 31-50.
5. Доклад об улучшении гончарного производства в селе Макаровом Яре // Журналы и доклады Славяносербского Уездного Земского Собрания 45-й очередной сессии 1910 года и экстренных заседаний 10 февраля и 20 мая 1910 года с приложениями. – Луганск: Типография С.М. Гаммерштейн, 1911. – С. 160-163.
6. Доклад ревизионной комиссии 1897 года Полтавскому Губернскому Земскому Собранию XXXIII-го очередного созыва. – Полтава: Типо-литография И. А. Дохмана, 1897. – С. 51.
7. Ежегодник Полтавского Губернского Земства на 1895 год. – Полтава: Типо-литография И. А. Дохмана, 1895. – 187, 81 с.
8. Ежегодник Полтавского губернского земства на 1897 год. – Полтава: Типо-литография И. А. Дохмана, 1897. – 176 с.
9. Зарецкий И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии / И. А. Зарецкий. – Полтава: Типография Л. Фришберга, Издание Полтавского губернского земства, 1894. – 126, XXIII, VI с.
10. Клименко О. Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства / О. Клименко. – К., 1995. – 189 с. // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф.1. – Оп. 2. – Од. зб. 36.
11. Кустари и ремесленники Полтавской губернии. Цифровые данные по уездам и волостям губернии. Полтава: Типо-литогр. Л. Фришберга, 1913. – 286 с.
12. Лащук Ю. П. Українська народна кераміка XIX–XX ст.: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства. (Машинопис) / Ю. П. Лащук. – Львів, 1971. – 625 с. // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф.1-2. – Од.зб.16/І. – 625 с.

13. Лысенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Роменский, Лохвицкий и Прилуцкий уезды / С. И. Лысенко. – Одесса: Славянская типография Н.Хрисогелос, 1900. – Выпуск 2-й. – Часть 1. – С. 126.
14. Морачевский В. В. Промыслы и занятия населения / В. В. Морачевский // Россия. Полное географическое описание нашего отечества: настольная и дорожная книга для русских людей / Под ред. В. П. Семёнова. – СПб.: Издание А. Ф. Девриена, 1903. – Т. VII. – С. 127-217.
15. О постройке земского дома // Доклад Управы за 1904 год Земскому собранию XL очередного созыва. – Полтава: Электр. типо-литогр. торг. дома «Л.Фришберг», 1904. – 30 с.
16. Об участии Зеньковского земства во Всероссийской кустарно-промышленной выставке // Зеньковскому Уездному Земскому Собранию Уездной Земской Управы доклады. – Зеньков: Типография Г. Н. Подземского, 1900. – Выпуск второй. – С. 81.
17. Образцовые мастерские Полтавского губернского земства: Приложение к отчёту Полтавской губернской земской управы за 1895 год. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1896. – С. 31-50.
18. Отчёт Полтавской губернской земской управы за 1898 год. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1899. – Вып. 1. – 202 с.
19. Отчёт Полтавской губернской земской управы за 1914 год. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1915. – Вып. первый. – 22 с.
20. Очерк деятельности Полтавской губернской земской управы в 1894 г. – Полтава: Типо-литография И. Л. Фришберга, 1895. – 78 с.
21. Полтавское Губернское Земское Собрание XXXV-го очередного созыва (9-18 декабря) 1899 года. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1900. – 423 с.
22. Пошивайло О. М. З досвіду роботи по підтримці й розвитку гончарства Опішні в другій половині XIX – на початку XX століть / О. М. Пошивайло. Опішня: видання Музею гончарства в Опішні, 1989. – 62 с.
23. Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / О. М. Пошивайло. – К.: Молодь, 1993. – 408 с.
24. Содействие кустарной промышленности // Ежегодник Полтавского губернского земства на 1897 г. – Полтава: Типо-литография И. А. Дохмана, 1897. – С. 119-121.
25. Соколов А. М. Гончарные кустарные учебные заведения. (Отчёт 1900-1901 гг.) / А. М. Соколов // Отчёты и исследования по кустарной промышленности в России. – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1903. – Т. VII. – С. 51-68.
26. Солонина П. Гончарная мастерская Полтавского земства (Отчёт по командировке) / П. Солонина // Земский сборник Черниговской губернии. – Чернигов: Издание Черниговской Губернской Земской управы, 1895. – №10, 11, 12. – С. 34-53.
27. Украинское народное искусство. Серия VI. Гончарные изделия. Типы украинской посуды. – Полтава: Издание кустарного склада Полтавского губернского земства, 1913. – Вып. 1-й. – 28 с.

28. Учебная гончарная мастерская в м.Опошне Зеньковского уезда // Отчёт Полтавской губернской земской управы за 1896 г. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1897. – Вып.1. – С. 36-41.
29. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини ХІХ – ХХ ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р. Шмагало. – Львів: Українські технології, 2005. – 528 с., 742 іл.
30. Щербань О. Опішнянська зразкова гончарна навчальна майстерня Полтавського губернського земства (1894–1899) / О. Щербань // Полтавський краєзнавчий музей: Збірник наукових статей 2008 р. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава: Дивосвіт, 2008. – Вип.IV. – Кн.1. – С. 390-413.
31. Экономическая и сельскохозяйственная деятельность Полтавского земства. Приложение к журналу «Хуторянин». – Полтава: Типо-литография М. Л. Старожицкого, 1901. – №1. – 64 с.

Л. Н. Овчаренко

ОПОШНЯНСКАЯ ОБРАЗЦОВАЯ ГОНЧАРНАЯ УЧЕБНАЯ МАСТЕРСКАЯ В 1894–1899 ГОДАХ

Выяснены обстоятельства, которые предшествовали основанию в Опошне первой в Левобережной Украине образцовой гончарной учебной мастерской. Определены основные задачи и направления деятельности учебного заведения. Установлено, что мастерской были проведены успешные исследования глины и многочисленные эксперименты по поиску новых рецептов для приготовления ангобов, полив, формовочной массы. В числе причин закрытия гончарной мастерской названы преимущество производственной функции над учебной, чрезмерное увлечение экспериментальной деятельностью, внедрение производства несвойственной для кустарного производства фаянсовой посуды, отсутствие профессионального руководителя, способного объединить свои знания и предлагаемые нововведения с учебным процессом и местными условиями гончарного производства. Сделаны выводы о том, что гончарная мастерская побудила мастеров ввести в своем домашнем производстве некоторые технологические новшества, существенно повлияла на качество и ассортиментный состав их глиняной продукции, заложила в опошнянское гончарство основы для формирования нового художественного стиля в отделке глиняных изделий.

Ключевые слова: *Опошнянская образцовая гончарная учебная мастерская, гончар, гончарство, Полтавское губернское земство, ученики, глина, ангобы, полива, Иван Зарецкий*

L. N. Ovcharenko

OPISHNYA EXEMPLARY POTTERY EDUCATIONAL WORKSHOP IN 1894-1899

The reasons that contributed to foundation in Opishnya of Poltava Province the first exemplary pottery educational workshop in Left-Bank Ukraine have been studied according to printed editions of the late 19th – early 20th centuries. It is noticed that pottery of Opishnya handicraftsmen was special due to its variety, artistic and technical characteristic on a general basis. The basic tasks of educational establishment have been determined. The main directions of its activity have been analyzed. The influence of Province Zemstvo on choosing priority ways of workshop developing has been studied. Information about teachers and students of workshop has been given. It has been figured out that educational workshop studied local clays and made numerous experiments in the first years of its activity. These experiments resulted in inventing new recipes for

preparing engobes, transparent and coloured watering, and composition of forming mass for making quality fire- bricks and glazed pottery. Some researches prove that the pottery educational workshop cooperated with independent Opishnya potters. It has been found out why the other masters rejected the innovations popularized by the educational establishment. The role of Myrhorod Artistic and Industrial School Named after Mykola Gogol in the transformation of exemplary pottery educational workshop into the School subdivision that made the orders has been considered. Some reasons of closing pottery workshop were: advantage of production above studying, great passion of experimental activity, input production of glazed earthenware unusual for handmade production, and absence of professional guidance that could combine the knowledge and offered innovations with educational process and local conditions of pottery production. Conclusions about effectiveness of initiatives suggested by the pottery educational establishment have been made. This activity inspired some Opishnya handicraftsmen to use in their home production some technological innovations that substantially influenced the quality and assortment of their clay products. It helped to form a new artistic style in decoration of clay wares.

Keywords: *Opishnya exemplary pottery educational workshop, potter, pottery educational workshop, pottery, Poltava Province Zemstvo, pupils, clay, engobe, Ivan Zaretskiy.*

Надійшла до редакції 12 січня 2015 року

* * *